

Мар'яна Комариця,

Львівська національна наукова бібліотека України
імені Василя Стефаника (Львів, Україна)

<https://orcid.org/0000-0003-2951-1237>
e-mail: komar_mar@ukr.net

НА ВІСТРІ БУДУЧНОСТІ Й ЖИТТЯ

(Рецензія: Руснак І. Микола Чирський: *Сильвета про творче горіння на бойовій стійці* : монографія. Київ : Київський столичний університет імені Бориса Грінченка, 2025. 392 с.)

Літературний канон — поняття багаторівневе. Життя та творчість тих, хто на його Олімпі, — всебічно досліджені, а тих, хто перебував ближче до підніжжя, у «другій шерензі», нерідко залишаються в затінку й менше приваблюють дослідників. Однак детальніше вивчення біографії та творчого спадку менш відомих митців засвідчує унікальність їх творчості та суспільної ролі, а може, й суспільного подвигу. Авторка монографії, доктор наук, професор Ірина Руснак, висвітлюючи життєпис Миколи Чирського, не випадково відзначає в монографії містичний зв'язок із краєм, де він народився. Організуючи свого часу у Вінницькому університеті наукові конференції, вона присвячувала їх тим видатним постатям української літератури, життя яких було пов'язане з Поділлям. Леонід Мосендз, Галина Журба, Михайло Коцюбинський та ін. втілювали цей принцип містичного зв'язку з батьківщиною, а гасло «Від модерності до традиції» акцентувало вагу саме традицій національних (на противагу космополітичним) в українській культурі. У монографії «Микола Чирський. Сильвета про творче горіння на бойовій стійці» в епіцентрі уваги авторки теж осмислення всього віднайденого з творчого доробку митця саме крізь призму національну, а конкретніше — світоглядно-естетичних засад вісниківства.

У роботі вражає перш за все чіткість структури, ґрунтовність наукових розшуків (архіви, газетні публікації, епістолярій), глибока аналітика та аргументованість наукових висновків. Авторка слушно підкреслює потребу «академічної пунктуальності», а саме зазначення повних вихідних даних використаних джерел, і сама подає точні посилання на книжкові та періодичні видання, номери справ і окремих аркушів архівних матеріалів, що дає змогу іншим науковцям швидко віднайти ці книги, часописи,

рукописи для глибшого ознайомлення. Використання широкого кола матеріалів дозволило уточнити датування багатьох творів, щодо яких точилися дискусії поміж науковцями.

Вагомим позитивом монографії є оприлюднення низки віршів, есе, сценаріїв, які загубилися на сторінках преси, «реставрація» текстів, що взагалі не були опубліковані, їх характеристика на основі рецензій, спогадів, листів. Метою розлогого цитування є порятунок їх від забуття та формування цілісної картини тогочасного літературного середовища: «Цитований матеріал не тільки дає уявлення про літературні, музичні, хореографічні, малярські та інші вартості зниклого, а й допомагає з'ясувати окремі деталі творчості майстра, відтворити мистецьку атмосферу міжвоєнної доби» (с. 18). Не менш цінною в цьому контексті є упорядкована авторкою бібліографія творів письменника.

У розлогодному життєписі М. Чирського значну увагу приділено його дитячим і шкільним рокам, взаєминам із матір'ю та братами, активній участі в Українській революції 1917–1921 рр. Ці факти важливі в аспекті дослідження процесу формування світогляду митця, що вийшов із російськомовної сім'ї, однак став на позиції українського націоналізму. Перебування в таборах інтернованих українських вояків сприяло кристалізації світобачення М. Чирського і творчому зростанню у співпраці зі словом як «дверима вислову» трагедії поразки Визвольних змагань: «Саме тут його мистецьки обдарована натура дала перші нарізки, пов'язані з каліським товариством “Веселка” та однойменним друкованим органом-місячником (1922–1923)» (с. 47). Слушним є наголос на ролі Шевченка, адже його пророчі слова про політичне воскресіння України стали в період Визвольних змагань універсальним політичним заповітом. Доба Української рево-

люції 1917–1921 рр. увиразнила образ ворога, що ховався за різними масками: «Прийшло болісне розуміння, що ворог — це не тільки більшовики і комісари, ворог — усі московити з їхньою специфічною імперською моделлю мислення» (с. 51). Тож вживання авторкою терміна «московитський» замість «російський» виправданий не тільки з історичної, а й з мовознавчої точки зору. У міжвоєнну добу науковці Галичини, зокрема славіст Костянтин Чехович, неодноразово наголошували, що використання термінів «Росія», «російський» опосередковано легітимізує крадіжку північним сусідом нашої історичної та культурної спадщини, означеної первісно як «руська», нав'язуючи цю модель західноєвропейським вченим.

Особливу увагу І. Руснак звернула на роль преси у формуванні як особистого таланту й стилю М. Чирського, так окремих мистецьких осередків, до яких входив письменник, журналіст і драматург. Це перш за все таборова «Веселка», у редакції якої він співпрацював із Євгеном Маланюком — його думка багато важила для М. Чирського упродовж всього життя, він часто просив оцінити той чи інший свій твір і, як засвідчують цитовані літературознавицею численні листи, намагався врахувати висловлені зауваги. Зрештою, і сама авторка час від часу підкріплює свої міркування цитатами з Є. Маланюка, який виступає своєрідним літературним арбітром.

Особлива увага до преси не випадкова: у міжвоєнне двадцятиліття вона була і політичною трибуною, і літературним майданчиком, і дискусійним простором, тому з позицій сьогодення часописи — це найбагатше джерело, до кінця ще не зоране поле для досліджень тогочасного літературного процесу. Інші важливі етапи в житті митця теж були пов'язані з пресою: це співпраця з періодичними виданнями «Студентський Вістник», «Наша громада», «Бюлетень Української Академічної Громади при У.Г.А. в Ч.С.Р.», «Пробоем» (Прага й Подебради), «Літературно-Науковий Вістник», «Діло», «Назустріч» (Львів), «Самостійна Думка» (Чернівці), «Свобода», «Українське Слово», «Пчолка» (Ужгород) та ін.

Доречним у монографії є протиставлення ситуації в Україні з її «трагічними оптимістами», борцями словом за українську державність, європейському феномену «втраченого покоління». Бо якщо для інтелектуальної еліти народів, що мали свою державність, війна була лише руїною, то для недержавних вона водночас стала шансом державність здобути. Поразка у Визвольних змаганнях змусила багатьох ко-

лишніх вояків армії УНР покинути свою батьківщину, тож не випадково опис ностальгійних мотивів у поезії Чирського нагадує аналогічні мотиви у прозі Богдана Нижанківського, але вже повоєнної еміграційної доби («Я повернувся до мого міста»).

У цих умовах з колективної пам'яті народу поволі зникали і події, і люди. Цитуючи некоректний вислів Юрія Шереха про Чирського як «справедливо забутого й заангажованого» письменника української еміграції, авторка все ж надто категорично називає вченого «адептом ворожих українській ідентичності ідеологій» (с. 11). У міжвоєнному літературному середовищі Галичини теж тривали протистояння між чотирма ідеологічними угрупованнями — націоналістичним, католицьким, ліберальним і радянофільським, а полеміка між ними була пов'язана не тільки зі світоглядними чинниками, а й із методами ведення дискусії, зокрема приписуванням своїм опонентам поглядів, яких вони не висловлювали. Тож теза про запропоновані Д. Донцовим «моральні засади традиціоналізму і християнізму», що «стали об'єднавчою платформою для багатьох талановитих письменників того часу» дискусійна. Літератори-католики, наприклад, вбачали найбільшу помилку, культивовану епохою Відродження, у поверненні до ідеалів античної культури, а літератори-націоналісти, навпаки, прагнули розвинути міф — ідеологію «національної античності». Це дало підстави трактувати її як форму неопоганства через визнання нації метою людського існування й підпорядкування їй усіх інших суспільних, культурних і релігійно-моральних чинників. Однак представники і націоналістичного, і католицького таборів боролися проти морального розкладу, який несла література суспільству, зокрема офіційна радянська література, а в Галичині — радянофільська. У цьому контексті варто зазначити, що Микола Гнатишак був не тільки «один з авторів львівського журналу „Дзвони“» (с. 275), а провідним католицьким критиком, літературознавцем, він друкувався також у часописах «Мета», «Новий Час», «Самостійна Думка» та ін. Саме він розробив схему написання історії літератури за принципом зміни літературно-мистецьких стилів, а не історичних епох чи суспільно-економічних формацій («Історія української літератури», Прага, 1941), а після його передчасної смерті цю дещо удосконалену схему використав Дмитро Чижевський. Ю. Шерех зауважив у статті «На риштуваннях історії літератури», що Чижевський свідомо не згадав імені Гнатишака серед своїх попередників.

М. Гнатишак був автором і численних театральних рецензій, театрознавчих статей, зокрема про берлінські театри й Макса Райнгардта — видатного німецького й австрійського режисера, якого вважав «непрямим предком» всіх модерних сценічних ефектів, зокрема конструктивної сцени, він умів формувати цілісний акторський ансамбль та гармонійно поєднувати сценічні ефекти з внутрішньою структурою акції. І саме театральна сфера, що активно розвивалася і водночас модернізувалася у 20–30-ті рр. ХХ ст., стала покликанням М. Чирського та, відповідно, опинилася в епіцентрі уваги авторки монографії. Це внутрішнє покликання мало на різних життєвих етапах варіативні форми інтерпретації, його прозові твори рясніють діалогами й мають виразний драматичний струмінь. Дослідниця послідовно простежує творчий зріст М. Чирського від дитячих імпровізованих вистав до пізнішої участі в театральних постановках під час перебування у таборах для інтернованих українських вояків, поневіряння театрами в Чехословаччині, роботи у яких змушений був час від часу припиняти через лікування. Проект «Летюча Естрада», що був реалізований на теренах Карпатської України, мав *«важливе завдання донести аполітичним країнам ідею самостійності Української Держави, підтримати молодь, яка масово вступала до Карпатської Січі»* (с. 235). І хоча вибудоване протиставлення між «масами» й «націоналістами» дещо умовне, бо спектр політичних поглядів був ширшим і за двадцять років існування в умовах конституційної Чехословацької держави сформувалося ціле покоління свідомих українців, не можна не погодитися з дослідницею щодо необхідності активної пропаганди: *«Митці-націоналісти не сприймали театр як вільне від проблем сучасності середовище чи місце суцільної розваги. Розуміючи театр як національну інституцію, що несе відповідальність перед спільнотою, вони прагнули національно і духово пробудити закарпатців, мобілізувати їх до розв'язання актуальних для краю завдань»* (с. 235). Цікавим є спостереження Чирського про різні рецептивні виміри: місцеві селяни були чутливішими до українського сценічного слова, аніж інтелігенція, зокрема тому, що драматург зумів поєднати модерні тенденції з національним колоритом.

Вагомі дослідження авторка провела довкола окремих творів М. Чирського, деякі з яких пережили свого автора, як-от драма «Отаман Пісня», що і в 1950-х рр. була поставлена в Австралії. Багато інформації про театральну діяльність М. Чирського містила преса, зокрема

газета «Діло», а проаналізований спектр рецензій на вистави його авторства дають змогу відчувати культурно-політичний контекст доби, активну співпрацю українських діячів Галичини, Буковини, Закарпаття, незважаючи на кордони.

Та одним із найцінніших наукових здобутків монографії є подана в ній докладна інформація про неопублікований сценарій фільму «Україна в огні» (1938), що з'явився на світ на кілька років раніше від однойменної кіноповісті Олександра Довженка. Фільм був змонтований і представлений українським глядачам в Америці 1939 р. В оприлюдненні унікальних даних про цей фільм, що вважався втраченим, у науковому опрацюванні відомостей з американського архіву В. Блондиненка — неоціненна новизна, як і у фаховому аналізі художньої специфіки цього сценарію та його місця в драматичній творчості М. Чирського.

Дослідниця опосередковано заторкує і актуальне в той час питання емансипації, коментуючи фейлетон «Амазонія. Надзвичайно недотепна історія» та гостру реакцію на нього подебрадського жіноцтва. Ця мистецька провокація М. Чирського заторкнула глибшу суспільну проблему, а власне, нерозуміння частиною суспільства того, яких саме прав домогалися жінки. Подібно як у новелі Михайла Яцкова «Тіні тіней» бачимо, незважаючи на жанрові відмінності, аналогічну інтерпретацію питання: жінка в розумінні головних персонажів (а може й авторів) прагне начебто не освіти, фінансової незалежності та свого місця в суспільстві як особистість, а права на розваги й слабкості, які чоловіки вважали виключно своїми привілеями.

Влучним є виокремлення світового образу Дон Кіхота як своєрідного маркера творчості М. Чирського, що шукав простір для існування, свій голос і свій стиль у літературі і, зрештою, самого себе. Невипадково цей образ був популярним у творчості літераторів-вісниківців у час, коли митці шукали не тільки себе, а й свою батьківщину та її майбутнє. Подібним донкіхотством була і просвітницька діяльність М. Чирського на рідній Кам'янецьчині в роки Другої світової війни: згоряючи у полум'ї хвороби, він залишив свій духовний заповіт у «Листах до любезних земляків» на сторінках місцевої газети «Подільнин». Ці листи *«дають відповідь на питання, як стати справжніми українцями. Прикро лише констатувати, що вони не втратили своєї актуальності і на початку ХХІ століття»* (с. 321).

У монографії, яка поза всяким сумнівом заслуговує на видання, науково аргументова-

ний, але водночас легкий стиль викладу сприяє тому, що вона читається як захопливий художній роман про покоління героїв-мрійників, а розповіді про авантюрні та водночас трагічні ситуації перемежуються із літературознавчим аналізом.

Mariana Komarytsia,

Vasyl Stefanyk National Scientific Library
of Ukraine in Lviv (Lviv, Ukraine)

<https://orcid.org/0000-0003-2951-1237>

e-mail: komar_mar@ukr.net

Рецензія надійшла до редакції 10.03.2025

Прийнято до друку 07.04.2025

Книга буде корисною і пізнавальною для науковців і студентів — філологів, журналістів, театрознавців, дасть фахові орієнтири вдумливим акторам і, зрештою, збагатить різноплановим образом складної доби, сповненої боротьби за національні ідеали, всіх зацікавлених читачів.